

Anna Martyka*

orcid.org/0000-0001-7582-78280

Ruiny zamku w Czchowie – analiza prac konserwatorskich i budowlanych

Ruins of Czchów Castle—Analysis of Conservation and Construction Work

Słowa kluczowe: Czchów, zamek, wieża, średniowiecze, rekonstrukcja, konserwacja

Keywords: Czchów, castle, knowledge, Middle Ages, reconstruction, conservation

Wprowadzenie

Rekonstrukcja ruin zabytkowych budynków od lat jest przedmiotem burzliwych dyskusji środowisk konserwatorskich i architektonicznych. Rozpoczęto je na początku XX wieku, po I i II wojnie światowej dyskutowano o sposobach postępowania ze zrujnowanym dziedzictwem historycznym, a obecnie powraca dylemat, co zrobić z wieloma niszczącymi i słabo eksponowanymi historycznymi ruinami. Dominują dwa skrajne podejścia do tych relikwów. Zwolennicy minimalnych interwencji w substancję obiektu stoją na stanowisku, że najlepszą formą ochrony dla zabytku jest utrzymywanie go w stanie trwałej ruiny, przy czym nie wykluczają towarzyszących mu funkcji turystycznych i kulturowych. Natomiast zwolennicy dostosowania ruin do współczesnych warunków prezentują odważny, kontestowany postulat wznoszenia nowych form kubaturowych na obrzysie murów i fundamentów.

Pierwsze podejście – zachowawcze – ma silną pozycję ugruntowaną w praktyce konserwatorskiej i w dokumentach doktrynalnych, takich jak *Karta Wenecka* z roku 1964¹, której sygnatariuszem ze strony polskiej był prof. Jan Zachwatowicz, czy *Karta Ochrony Histo-*

Introduction

The reconstruction of historical building ruins has been the subject of heated discussion among conservation and architectural communities for years. It began at the start of the twentieth century, and after the First and Second World Wars there were discussions on how to proceed with ruined historical heritage. At present, we are returning to the dilemma as to what to do with numerous deteriorating or poorly exposed historical ruins. Two extreme approaches to these relicts predominate. The proponents of minimal interventions into the building's substance argue that the best form of conserving a heritage building is to keep it in a state of permanent ruin, although they do not rule out accompanying tourism-related or cultural functions. Meanwhile, proponents of adapting ruins to contemporary conditions present the bold and contested postulate of erecting new massings fitting the outline of walls and foundations.

The first approach—which is conservative—has a strong position that is well-entrenched in conservation practice and doctrinal documents, such as the *Venice Charter* from 1964,¹ whose Polish-side signatory was Professor Jan Zachwatowicz, or the *Historic Ruins*

* dr inż. arch., prof. Politechniki Rzeszowskiej, Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury Politechniki Rzeszowskiej

* Ph.D. Eng. Arch., Professor of RzUT, Faculty of Civil and Environmental Engineering and Architecture, Rzeszow University of Technology

Cytowanie / Citation: Martyka A. Ruins of Czchów Castle—Analysis of Conservation and Construction Work. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 64:28–44

Otrzymano / Received: 30.09.2020 • Zaakceptowano / Accepted: 30.09.2020

doi: 10.48234/WK64CASTLE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

rycznych Ruin 2012². Ta druga uporządkowała podejście służb konserwatorskich i projektantów do kwestii ratowania ruin zamków, które często zamieniało się w swobodną i dość fantazyjną ingerencję, czego najlepszym przykładem jest zamek Troszyn. Dokument ten wskazuje, że najwłaściwszą formą ochrony historycznych ruin jest utrzymanie ich w postaci trwałej ruiny, jako działanie wyjątkowe dopuszczając prace wykraczające poza ten stan pod warunkiem zachowania wszystkich autentycznych relikwów. Do reprezentatywnych przykładów pozytywnych rozwiązań w zakresie prac konserwatorskich, zgodnych z zasadami *Karty Ochrony Historycznych Ruin* i koncentrujących się na ochronie zachowanych relikwów, należą zamki w Odrzykoniu i Czorsztynie. Jednym z najnowszych przykładów tego podejścia jest zamek w Sochaczewie. Wszystkie te ruiny poddano niezbędnym zabiegom konserwatorskim oraz zagospodarowano w celu udostępnienia turystom, zgodnie ze współczesną wiedzą i technologią. Pomimo że nie zostały one w żadnym z elementów kubaturowych zrekonstruowane, przyciągają swoim materialnym świadectwem przeszłości szeroką publiczność³.

W ostatnich dekadach można dostrzec zwiększającą się tendencję do rekonstrukcji historycznych ruin. Jest ona rezultatem rozwoju nowoczesnych technologii oraz sprzyjających uwarunkowań społecznych, kulturowych i ekonomicznych. Często rekonstrukcja zabytku jest uzasadniana brakiem lub niskim stopniem atrakcyjności ruiny dla społeczeństwa i przedstawiana jako alternatywa, która mogłaby pomóc w zabezpieczeniu niszczących relikwów. Propagatorzy podejścia dopuszczającego rekonstrukcję oraz wprowadzenie nowych funkcji użytkowych powołują się na udane odbudowy ruin obiektów zabytkowych, zwłaszcza tych o szczególnym znaczeniu dla tożsamości narodowej, jak Zamek Królewski w Warszawie oraz zamek krzyżacki w Malborku. Przeciwnicy rekonstrukcji wysuwają słuszny argument ignorowania autentycznej substancji zabytkowej, którą trzeba chronić z uwagi na jej niezwykle cenny, a przy tym niewielki zasób ilościowy.

Rekonstrukcje ruin pochodzących z epoki średniowiecza są krytykowane za brak naukowej podbudowy w związku z nieistnieniem archiwaliów, w tym opisów i ikonografii. Przykładem takiej negatywnie ocenianej przez środowisko konserwatorskie i archeologiczne odbudowy – kontrowersyjnej, szeroko zakrojonej i całkowicie zmieniającej utrwalonej przez wieki status trwałej ruiny – jest zamek Tropsztyn, sąsiadujący z zamkiem w Czchowie. Odbudowa zamku Tropsztyn w Wytrzyszczce została przeprowadzona w roku 2008 przez prywatnego właściciela i dostosowana do współczesnych warunków technicznych, w której tylko rzut założenia zamkowego jest zgodny ze stanem faktycznym, a odbudowane mury mają przerysowane proporcje. W podobny sposób, oparty na swobodnej kreacji architekta, odbudowano ruiny wieży mieszkalno-obronnej w Korzkwi, zamek w Bobolicach czy zamek w Tykocinie na Podlasiu⁴.

Preservation Charter.² The latter structured the approach of conservation services and designers to the matter of preserving castle ruins, which often turned into a care-free and rather frivolous intervention, as excellently demonstrated by Troszyn Castle. This document indicates that the most appropriate form of conserving historical ruins is to keep them in a state of permanent ruin, while in exceptional cases it permits work that goes beyond this state, under the condition of preserving all authentic relicts. Representative examples of positive conservation work solutions that are compliant with the provisions of the *Historic Ruins Preservation Charter* and that focus on protecting surviving relicts are the Odrzykoń and Czorsztyn castles. One of the latest examples of this approach is Sochaczew Castle. All of these ruins were subjected to necessary conservation procedures and made available to tourists, following the contemporary state of the art and technology. Despite not being reconstructed in terms of their massing in any way, they attract a considerable crowd with their material testimony.³

In recent decades, there has been an observable and increasing tendency to reconstruct historical ruins. It is the result of modern technologies and conducive societal, cultural and economic conditions. Oftentimes, the reconstruction of a heritage site is justified by a lack of or the low degree of attractiveness of a ruin to the public and presented as an alternative that could aid in securing deteriorating relicts. The propagators of the approach that permits reconstruction and the introduction of new forms of use often justify their claims with cases of successful reconstructions of heritage buildings, particularly those of significance to national identity, such as the Royal Castle in Warsaw and the Teutonic Order's Malbork Castle. The opponents of reconstruction put forth the argument that authentic historical substance is ignored, and should be protected due to its exceptional value and scarcity.

Reconstruction projects that target ruins from the Middle Ages are criticized for a lack of academic basis due to there being no surviving archival materials, including descriptions and iconography. One example of a reconstruction that is negatively rated by the conservation and archaeological communities—which is controversial, comprehensive and that has completely altered the status of a permanent ruin that was maintained for centuries—is Tropsztyn Castle, which is nearby Czchów Castle. The reconstruction of Tropsztyn Castle in Wytrzyszczka, was performed in 2008 by a private owner and adapted to contemporary technical requirements, and in which only the floor plan of the castle complex is concordant with the original state, while the new walls have exaggerated proportions. The ruins of a fortified residential tower in Korzkiew, Bobolice Castle or Tykocin Castle in Podlachia were reconstructed in a similar manner, based on unconstrained design inclinations of their respective architects.⁴

However, not all interferences and partial reconstructions that go beyond the scope of merely pre-

Jednak nie wszystkie ingerencje i częściowe rekonstrukcje wykraczające poza zakres zwykłego zabezpieczenia zabytku są oceniane negatywnie⁵. W praktyce opieki nad historycznymi ruinami, związanej z pracami zmierzającymi do ich rekonstrukcji, występują dwa podejścia. Pierwsze polega na rekonstrukcji kubatur nawiązujących formą i materiałem do ich historycznych pierwowzorów, drugie natomiast na uzupełnieniach odróżniających się od autentycznych relikwów współczesnymi formami i materiałami. Jako dobry przykład częściowej ingerencji w autentyczną substancję zabytku warto przywołać powszechnie znany zamek królewski w Chęcinach, który od stuleci utrwalił się w krajobrazie kulturowym jako ruina. W rezultacie prac konserwatorskich i adaptacyjnych przeprowadzonych w latach 2013–2015 pojawiły się tam nowe obiekty kubaturowe, wykonane w tradycyjnej technologii i z tradycyjnych materiałów, przykryte gontem. Budynki o ażurowej formie harmonijnie wpisują się w historyczne ruiny, mimo że ani nie są one odwzorowaniem istniejącej tu niegdyś drewnianej zabudowy, ani nie powstały w miejscu ich faktycznej lokalizacji wzdłuż murów obwodowych. Poza zakres tradycyjnej konserwacji ruin wykraczały również prace przeprowadzone na zamku Pilcza w Smoleńcu. Polegały one na wprowadzeniu konstrukcji o neutralnej i tradycyjnej formie w postaci ganków i schodów oraz zainstalowaniu metalowej klatki schodowej wewnątrz wieży. Wzmocniono też i utrwalono strukturę budowli oraz odtworzono najbardziej zrujnowane odcinki korony murów. Wszystkie wykonane częściowe rekonstrukcje zostały odróżnione od oryginalnych relikwów poprzez zastosowanie materiałów o jaśniejszej kolorystyce⁶.

Zasygnalizowana powyżej problematyka oraz przytoczone przykłady charakteryzują się różnym zakresem ingerencji w zachowane ruiny zamków. Przykład ostatniej rekonstrukcji baszty bramnej oraz prac zabezpieczających niszczone ruiny średniowiecznego zamku w Czchowie wpisuje się w tę tematykę i może się stać interesującym wątkiem rozważań na temat współczesnych modeli opieki nad ruinami.

Problematyka opieki nad ruinami średniowiecznych zamków jest bogato i wielowątkowo opisana w literaturze przedmiotu. Do najważniejszych i najwcześniejszych publikacji należą monografia Janusza Bogdanowskiego *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*⁷, w której określił typologię porządkującą militarne funkcje zamków polskich, oraz publikacja Edmunda Małachowicza *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*⁸. Obszerne zestawienie stanu badań nad zamkami zostało zaprezentowane w książce Leszka Kajzera *Zamki i społeczeństwo*. Problematyka ochrony ruin średniowiecznych zamków z perspektywy konserwatorskiej, badawczej, ale też władz samorządowych i prywatnych właścicieli jest regularnie podejmowana przez Polski Komitet Narodowy ICOMOS w licznych konferencjach i publikacjach. Trzeba wymienić przynajmniej te najnowsze: *Zamki w ruinie – zasady*

servicing the heritage site are assessed negatively.⁵ In the practice of preserving historical ruins associated with work leading to their reconstruction, there are two approaches. The first is based on reconstructing massings, referencing historical originals in form and material, while the second is based on supplementations that stand out from authentic relics in terms of contemporary forms and materials. The Royal Castle in Chęciny, which used to exist in the cultural landscape as a ruin for centuries, is a good example of partial interference in the substance of a historical building. As a result of conservation and adaptation work performed in the years 2013–2015, new massings appeared built using traditional technologies and materials and with shingled roofs. The buildings, which have an openwork form, harmoniously blend into the historical ruins despite being neither a replica of timber development that had existed at the site, nor were they built at their actual sites along curtain walls. The scope of traditional ruin conservation was also overreached by the works performed on Pilcza Castle in Smoleń. They were based on introducing a structure with a neutral and traditional form as porches and stairs and the installation of a metal stairwell inside the castle tower. The structure of the building was also enhanced and reinforced, and the most deteriorated sections of the top of the curtain walls were recreated. All of the partial reconstructions markedly differ from original relics via the application of materials with comparably brighter colors.⁶

The subject matter signaled above, as well as the examples listed, are characterized by a different scope of interference with surviving castle ruins. The case of the last reconstruction of a gate tower and preservation work on the deteriorating ruins of the medieval Czchów Castle align with the subject matter and can prove to be an interesting issue for discussion on contemporary models of ruin conservation.

The subject matter of the preservation of medieval castle ruins has a wealth of multi-threaded descriptions in the literature. Major early publications on the subject include Janusz Bogdanowski's monograph entitled *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*⁷, in which he proposed a typology that structured the military functions of Polish castles, in addition to Edmund Małachowicz's *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*⁸. An extensive comparison of the state of the art of the study of castles was presented in Leszek Kajzer's *Zamki i społeczeństwo*. The subject matter of the protection of medieval castle ruins from a conservatory and academic perspective, but also that of municipal authorities and private owners, is regularly discussed by the Polish National Committee of the ICOMOS during numerous conferences and in publications. Among many others, the latest of these include *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*⁹ and *Konserwacja ruin zamkowych – wybrane problemy i przykłady*¹⁰ edited by Bogusław Szmygin and Piotr Molski, and *Historyczne ruiny – ochrona, użytkowanie, zarządzanie*¹¹ edited by Bogusław Szmygin.

postępowania konserwatorskiego⁹ i *Konserwacja ruin zamkowych – wybrane problemy i przykłady*¹⁰ pod redakcją Bogusława Szmygina i Piotra Molskiego oraz *Historyczne ruiny – ochrona, użytkowanie, zarządzanie*¹¹ pod redakcją Bogusława Szmygina.

Przykład zamku w Czchowie, ukazujący formę postępowania z ruiną traktowaną jako pełnoprawny zabytek, został opisany w artykule Haliny Rojkowej-Tasak i Waldemara Niewaldy *Granice rekonstrukcji na przykładzie ruin zamków w Wytrzyzszce i Czchowie*¹². Szczegółowe opisy i wnioski z prowadzonych przez kilka sezonów pod swoim kierownictwem badań archeologicznych zawarł także w wielu artykułach naukowych Andrzej Szpunar – kierownik zespołu archeologów oraz dyrektor Muzeum Okręgowego w Tarnowie¹³. Najważniejsze pisane i archeologiczne materiały źródłowe związane z historią zamku i miasta zostały skatalogowane i opatrzone komentarzem przez Feliksa Kiryka, którego badania i publikacje stanowią podstawę opracowań na temat rozwoju średniowiecznego osadnictwa w Polsce. Informacje o Czchowie przedstawił on w podrozdziale publikacji *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.: województwo krakowskie (powiaty południowe)*¹⁴, ale w innych jego opracowaniach, jak *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*¹⁵, również pojawiają się wzmianki o Czchowie. Historia Czchowa oraz analiza jego układu urbanistycznego pojawiają się w opracowaniu *Czchów – studium historyczno-urbanistyczne*¹⁶ Zbigniewa Beiersdorfa i Bogusława Krasnowolskiego. Kolejną interesującą publikacją naukową jest artykuł Rafała Malika *Średniowieczne lokacje miejskie nad Dunajcem. Czchów. Ze studiów nad budową i kształtem miasta lokacyjnego*¹⁷, przedstawiający charakterystykę poszczególnych etapów rozwoju układu urbanistycznego miasta w okresie rozkwitu.

Podstawowe dane na temat zamku w Czchowie można odnaleźć w leksykonach i słownikach prezentujących architekturę obronną w sposób katalogowy i syntetyczny. Do najobszerniejszych opracowań tego typu należy publikacja Bohdana Guerquina *Zamki w Polsce*¹⁸, opisująca historię architektury militarnej i stan wiedzy o zdecydowanej większości zamków w Polsce od wczesnego średniowiecza do połowy XVII wieku, a także *Leksykon zamków w Polsce* pod redakcją Leszka Kajzera, Stanisława Kołodziejskiego i Jana Salmy¹⁹.

Rys historyczny zamku i miasta Czchów

Historia kompleksu zamkowego przeplata się z historią miasta. Historycy, nie dysponując przekazem źródłowym, nie są w stanie ustalić, co było impulsem prowadzącym do rozkwitu miasta i zamku królewskiego w średniowieczu. Czy istniała już na tyle rozwinięta osada rolnicza, by mogła stać się dogodnym zapleczem obsługującym strażnicę królewską²⁰, czy też jako pierwsza powstała strażnica ze względu na obronne uwarunkowania geograficzne? Dysponując obecnym stanem wiedzy, nie wyjaśnimy tych wątpliwości, ale możemy stwierdzić, że

The case of Czchów Castle, which demonstrates a procedure applied to a ruin treated as a fully fledged heritage structure, which was discussed in the paper *Granice rekonstrukcji na przykładzie ruin zamków w Wytrzyzszce i Czchowie*¹² by Halina Rojkowa-Tasak and Waldemar Niewalda. Andrzej Szpunar—the head of a team of archaeologists and the director of the District Museum in Tarnów—presented detailed descriptions of and conclusions drawn from archaeological studies performed under his supervision.¹³ Crucial written and archaeological source materials associated with the history of the castle and the town were catalogued and commented on by Feliks Kiryk, whose studies and publications form the basis of reports on the development of medieval settlement in Poland. Information about Czchów was presented in a subsection of *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.: województwo krakowskie (powiaty południowe)*,¹⁴ but also his works, such as *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*¹⁵ also feature mentions of Czchów. The history of Czchów, together with an analysis of its urban layout, also appears in Zbigniew Beiersdorf and Bogusław Krasnowolski's *Czchów – studium historyczno-urbanistyczne*.¹⁶ Another interesting academic publication is Rafał Malik's paper entitled *Średniowieczne lokacje miejskie nad Dunajcem. Czchów. Ze studiów nad budową i kształtem miasta lokacyjnego*,¹⁷ which presents an overview of each stage of the development of the town's urban layout during its period of prosperity.

The data presented here concerning Czchów Castle can be found in lexicons and dictionaries that present defensive architecture in a catalogue-like and synthetic manner. The most extensive works of this type include Bohdan Guerquin's *Zamki w Polsce*,¹⁸ which describes the history of military architecture and the current state of knowledge about the vast majority of castles in Poland dated to the early medieval period to the middle of the seventeenth century, as well as *Leksykon zamków w Polsce* by Leszek Kajzer, Stanisław Kołodziejski and Jan Salma.¹⁹

Historical outline of the town of Czchów and Czchów Castle

The history of the castle complex is intertwined with the history of the town. Historians, without direct source material, are unable to determine the impulse that led to the considerable development of the town and royal castle in the Middle Ages. Was there an established agricultural settlement that could suitably support a royal guardhouse,²⁰ or did the guardhouse come first due to defensible geographic conditions? With the current state of the art at our disposal, we are unable to address these doubts, but we can state that, at a certain stage of their development, the castle and the town produced mutual economic, functional and spatial linkages. Below is a short history of the town and castle during the most important period of their development.

Ryc. 1. Panorama Czchowa od strony dawnego traktu węgierskiego, obecnie ul. Sądecka; fot. A. Martyka 2020.

Fig. 1. Panorama of Czchów from the side of the former Hungarian trade route, present-day Sądecka Street; photo by A. Martyka 2020.

na pewnym etapie rozwoju zamek i miasto wytworzyły wzajemne związki gospodarcze, funkcjonalne i przestrzenne. Poniżej przedstawiono krótką historię miasta i zamku w najważniejszym okresie ich rozwoju.

Powstałe wzdłuż Dunajca i Popradu szlaki piesze łączyły sąsiadujące kraje – Polskę i Słowację – więzami ekonomicznymi i politycznymi już w czasach wczesnopaństwowych. Ważną rolę miastotwórczą odgrywały nie tylko szlaki handlowe, lecz także obrona graniczna obszarów rodzących się państw. Większość miast w pobliżu takich rzek, jak Dunajec, Poprad, Kamienica i Biała, w rejonach gęstego jak na tamte czasy osadnictwa wiejskiego, powstała w sąsiedztwie przedlokacyjnych grodów i warowni, które broniły wodnych i lądowych szlaków komunikacyjnych²¹.

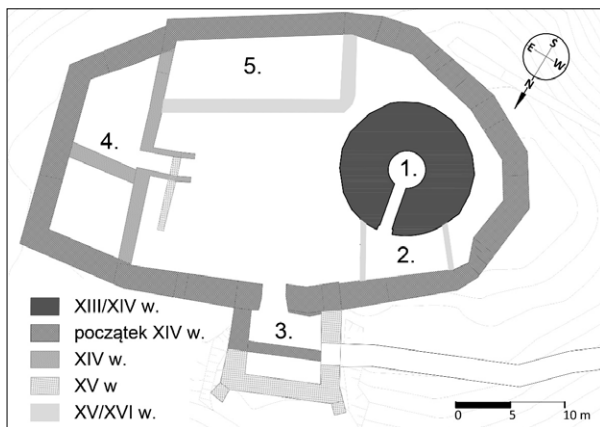
Czchów miał korzystne położenie geograficzne przy głównym trakcie węgierskim biegnącym na południe przez Nowy Sącz, Poprad i Koszyce, a na północ przez Lipnicę Murowaną, Bochnię i Kraków (ryc. 1). W południowej Polsce rozwinięta była produkcja sukna, dlatego wśród najbardziej powszechnych towarów eksportowanych szlakiem węgierskim znajdowały się tkaniny wytwarzane w cechach sukienniczych. Na Węgry wywożono sól, śledzie, zboże, słoń, chmiel, nabiał, mięso, łój, wosk i skóry. Z kolei do miast dawnej Małopolski i Podkarpacia najczęściej przywożono wełnę i wino²².

W fazie przedlokacyjnej w miejscu dzisiejszego Czchowa istniały wczesnośredniowieczne Grodzisko oraz osada będąca w posiadaniu benedyktynów z Tyńca, wzmiankowana w przywilejach z lat 1125 i 1229²³. Prawdopodobnie było to centrum osadnicze zlokalizowane na rozległym, opadającym w kierunku

The foot trails that were established along the Dunajec and Poprad rivers linked neighboring countries—Poland and Slovakia—with economic and political ties already during their early statehood. Trade routes and the defense of the borders of the territories of the nascent states played an important citygenic role. Most towns near rivers like the Dunajec, the Poprad, the Kamienica and the Biała in areas of relatively dense rural settlement, were built in the vicinity of pre-charter gords and fortresses, which defended land river circulation trails.²¹

Czchów enjoyed a beneficial geographical location near the main Hungarian route that led southwards through Nowy Sącz, Poprad and Koszyce, and northwards through Lipnica Murowana, Bochnia and Cracow (Fig. 1). Southern Poland featured well-developed cloth production, which is why the goods most often transported along the Hungarian route included textiles produced by weaving guilds. Transport to Hungary carried salt, herring, malt, hops, dairy products, meat, tallow, wax and skins. The cities of historical Lesser Poland and Subcarpathia in turn most often received wool and wine.²²

During its pre-charter phase, the site of modern-day Czchów was occupied by the early medieval Grodzisko and a settlement that was owned by the Order of St. Benedict from Tyniec, which was mentioned in privilege documents from 1125 and 1229.²³ It was probably a settlement center located on an extensive plateau that descended eastwards and featured a Romanesque church—the site of the future town as founded by charter. The issuing of Czchów's town charter took place between 1288 and 1333 and was

Ryc. 2. Rozwarstwienie chronologiczne murów zamku w Czchowie: 1. – wieża, 2. – budynek tzw. stróżówki, 3. – baszta brama, 4. – budynek mieszkalny, 5. – budynek gospodarczy; oprac. A. Martyka.

Fig. 2. Chronological layer of Czchów's castle walls: 1.—tower, 2.—so-called guardhouse, 3.— gatehouse tower, 4.—residential building, 5.—ancillary building; by A. Martyka.

wschodnim *plateau* z romańskim kościołem – miejscem późniejszej lokacji miasta. Lokacja Czchowa nastąpiła pomiędzy rokiem 1288 a 1333 na prawie średzkim²⁴, w ramach działalności benedyktynów tynieckich i za sprawą przywileju Leszka Czarnego udzielonego im na zakładanie miast i wsi na prawie niemieckim²⁵. W tym samym czasie, czyli na przełomie XIII i XIV wieku, krystalizowała się zabudowa zamku usytuowanego poza centrum osadniczym, na skalistym ostrogu odciętym naturalnie ukształtowaną fosą. Budowa zamku mogła poprzedzać lokację miasta, ale nie można też wykluczyć, że obiekt powstał równocześnie z nim lub nieco później. Być może został wzniesiony w celu umieszczenia w nim komory celnej wymienionej w źródłach z 1327, które mówią o udzielonym przez Władysława Łokietka zwolnieniu kupców z opłat celnych w Czchowie, ale sugerują też, że komora celna funkcjonowała w tym miejscu już wcześniej²⁶.

Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że fundatorem miasta i zamku był Wacław II, który założył też Lipnicę Murowaną czy Wojnicz, a także ufundował zamki w Ryrtrze, Dobczycach, Bieczu, Myślenicach i Czorsztynie²⁷. Z Wacławem II, który przejął tron krakowski w roku 1291, współpracowała księżna Gryfina, która odziedziczyła ziemie sądeckie oraz zwierzchnictwo nad klaszturem klarysek w Starym Sączu po śmierci św. Kingi. Dzięki jej wsparciu i pomocy klarysek Wacław II fundował miasta, wznosił mury obronne, budował lub przebudowywał istniejące zamki, tworząc silną sieć administracyjno-terytorialną w celu zabezpieczenia obronnego, a także podniesienia efektywności poboru myta i ściągania opłat celnych²⁸.

W świetle badań archeologicznych i architektonicznych najstarszą budowlą na wzgórzu zamkowym w Czchowie jest wolno stojąca wieża (stołp) z przełomu XIII i XIV wieku, otoczona drewnianą palisadą i pełniącą funkcję obrony ostatecznej (ryc. 2). Wznies-

based on Środa Śląska rights,²⁴ as a part of the activity of the Tyniec Benedictine monks, based on a privilege granted to them by Leszek II the Black, which allowed them to found towns and villages based on German town rights.²⁵ During the same period, namely towards the end of the thirteenth and the start of the fourteenth century, the development of the castle began to crystallize outside of the settlement, on a rocky outcrop, isolated by a naturally formed moat. The construction of the castle could have preceded the town's founding, but it also cannot be ruled out that it could have possibly been built at the same time or slightly later. Perhaps the castle was built in order to place in it the customs chamber attested to in sources from 1327, which mention the exemption from customs fees collected in Czchów granted to traders by Władysław I the Elbow-high, but also suggest that the customs chamber had functioned there earlier.²⁶

It can be stated with a high degree of probability that the founder of the town and castle was Wenceslaus II, who also founded Lipnica Murowana or Wojnicz, in addition to founding castles in Rytró, Dobczyce, Biecz, Myślenice and Czorsztyn.²⁷ Princess Gryfina, who had inherited the land of Sącz and lordship of the monastery of the Poor Clares in Stary Sącz after the death of St. Kinga, cooperated with Wenceslaus II, who took over the throne in Cracow in 1291. Due to her support and aid from the Poor Clares, Wenceslaus II founded towns, erected defensive walls, built or remodeled existing castles, creating a strong administrative and territorial network while doing so for defensive purposes and to improve the collection rate of tolls and customs fees.²⁸

In light of archaeological and architectural studies, the oldest structure at the castle hill in Czchów is a detached tower (keep) from the end of the thirteenth and the start of the fourteenth century, surrounded by a wooden palisade and acting as the place where castle's defenders could stage a last stand (Fig. 2). It was erected on the south-western slope of the hill, using irregularly cut sandstone, on a foundation 4.4 to 5.6 m thick. The tower, with a base diameter of around 12.5 m, is round, has three stories, and two shifts in diameter. It is accompanied by a single-story residential section dated to the fourteenth century, erected on an octagonal plan, with rectangular embrasures. What is interesting, the original entrance to the tower was located at the height of the first floor, from the northern side. The total height of the tower is currently around 20 m, but the building must have once been much taller.²⁹

Over the subsequent decades of the fourteenth century, the castle and town enjoyed dynamic development. During the Casimirian period, the castle was expanded further and walls or defensive embankments were built around the town,³⁰ and a Gothic church was erected on the site of an earlier Romanesque one.³¹ The next mention of Czchów to be made in written documents is from 1356. It lists the Czchów burgrave Irman.³² The fortress probably protected an existing

siono ją na południowo-zachodnim zboczu wzgórza z ciosu nieregularnego piaskowca na fundamentach o grubości od 4,4 do 5,6 m. Wieża o średnicy podstawy wynoszącej około 12,5 m jest okrągła, trójkondygnacyjna, opatrzona dwoma uskokami. Towarzyszy jej datowana na XIV wiek jednokondygnacyjna część mieszkalna, wzniesiona na planie ośmiokąta, z prostokątnymi otworami strzelniczymi. Co ciekawe, pierwotne wejście do wieży znajdowało się na poziomie pierwszego piętra od północnej strony. Całkowita wysokość wieży wynosi obecnie około 20 m, jednak niegdyś budynek musiał być dużo wyższy²⁹.

W kolejnych dekadach XIV stulecia rozwój zamku i miasta był dynamiczny. W okresie kazimierzowskim nastąpiła dalsza rozbudowa zamku oraz budowa muru lub wałów obronnych wokół miasta³⁰, a także gotyckiego kościoła w miejscu wcześniejszego romańskiego³¹. Kolejna wzmianka o zamku w Czchowie w dokumentach pisanych pochodzi z roku 1356. Wymieniony jest w niej burgrabia czchowski Irman³². Warownia prawdopodobnie zabezpieczała istniejącą komorę celną. Rok później został powołany sąd grodzki, którego siedzibę ustanowiono na zamku³³. Wzgórze zamkowe zostało otoczone murem obwodowym o grubości od 1,2 do 2,4 m, z bramą wjazdową od strony miasta w postaci murowanej szyi. Późniejszy, choć również XIV-wieczny był dom zamkowy – piętrowy, o charakterze wieży, dwuprzestrzenny, z zachowanym w podpiwniczeniu gotyckim, ostrołukowym portalem w sieni pełniący funkcję klatki schodowej (ryc. 3). W XV wieku rozbudowano system obronny bramy wjazdowej w formie baszty bramnej o wymiarach 6x7 m, z dwiema przyporami od strony zachodniej, a także przerzucono most nad fosą. Najpóźniej datowanymi obiektami na wzgórzu były jednokondygnacyjny budynek gospodarczy od strony wschodniej oraz zachodnia przybudówka zwana stróżówką, usytuowana pomiędzy wieżą a murem obwodowym, powstałe na przełomie XV i XVI wieku (ryc. 2)³⁴.

Od średniowiecza aż do połowy XVI stulecia miasto i zamek w Czchowie przeżywały okres świetności jako siedziba administracyjna dóbr królewskich. Duży wpływ na rozwój miasta miało poczucie bezpieczeństwa jego mieszkańców. Dostępu do Czchowa strzegł przede wszystkim zamek³⁵. Prócz funkcji obronnej i administracyjnej pełnił też ważne funkcje sądownicze³⁶. Od XIV do XVII wieku znajdowała się w nim siedziba sądu ziemskiego powiatu czchowskiego. Starostwo czchowskie istniało od około 1360 do pierwszego rozbioru Polski w roku 1772, przez długi czas z siedzibą na zamku³⁷.

Negatywny wpływ na rozwój Czchowa miał fakt dzierżawienia zamku i miasta królewskiego przez rodzinę Melsztyńskich od XIV do pierwszej połowy XVI wieku. Dodatkowo lokacja konkurencyjnego Zakliczyna w miejscu dawnej wsi Opatkowice spowodowała upadek w Czchowie targów i jarmarków³⁸. Degradacja zabudowań zamku rozpoczęła się w roku 1646, kiedy to przestał w nim funkcjonować sąd ziemski, a następ-

Ryc. 3. Widok wnętrza piwnic domu mieszkalnego; po lewej stronie zachowany w całości portal gotycki, rok 2020; fot. A. Martyka.

Fig. 3. View of the residential building's basement interior; to the left a fully preserved Gothic portal, 2020; photo by A. Martyka.

customs chamber. A municipal court was established a year later, and the castle became its seat.³³ The castle hill was surrounded with a curtain wall with a thickness of between 1.2 and 2.4 m, with a gate from the side of the town in the form of a masonry extended gatehouse. There was also a castle house that was from a later period of the fourteenth century—it had two stories, the character of a tower and two internal spaces, with a surviving Gothic basement, an ogival portal in the hallway that acted as a stairwell (Fig. 3). The fifteenth century saw an extension of the defensive system in the form of a gatehouse tower with a base of 6 x 7 m, two abutments from the west and a bridge over the moat. The structures dated the latest on the hill included a single-story ancillary building from the east and a western extension called the guardhouse, which was located between the tower and the curtain wall—which were built towards the end of the fifteenth and the start of the sixteenth century (Fig. 2).³⁴

Between the Middle Ages and the middle of the sixteenth century the town and castle in Czchów enjoyed a period of prosperity as a seat of the administration of the king's lands. The feeling of safety among the town's inhabitants had a considerable impact on its development. Access to Czchów was protected by the castle.³⁵ Apart from a defensive and administrative function, it also played a judicial role.³⁶ Between the fourteenth and the seventeenth century, it housed the land court of the Czchów district. The Czchów starosty existed from around 1360 until the first partition of Poland

Ryc. 4. Czchów – widok sprzed 1840, rysunek: A. Garczyński, litografia: Karol Auer, źródło: *Galicja w obrazach*, Lwów 1840, s. 56.
 Fig. 4. Czchów—view from before 1840, drawing: A. Garczyński, lithograph: Karol Auer, source: *Galicja w obrazach*, Lwów 1840, p. 56.

nie przyspieszył ją „potop” szwedzki w latach 1655–1660³⁹. Pod koniec XVIII wieku pojawiła się szansa na odbudowanie i wykorzystanie pozostałości zabudowań kompleksu zamkowego, gdy Sejm Czteroletni podjął decyzję o reaktywacji sądu ziemskiego w Czchowie. Niestety, ze stratą dla zamku starosta czchowski wznosił nowy budynek sądu na rynku⁴⁰. Odtąd wykorzystywano już tylko wieżę zamkową, w której funkcjonowało więzienie. Po pierwszym rozbiórze Polski, gdy Czchów znalazł się w granicach cesarstwa austriackiego, starostwo czchowskie zostało przejęte przez władze austriackie, a następnie, w 1782, sprzedane Zofii Grabowskiej⁴¹.

Z pierwszych opisów zamkowego wzgórza w roku 1863, autorstwa Szczęsnego Morawskiego, wynika, że zabudowania zamkowe wokół wieży istniały jeszcze w XVIII wieku, zapewne w formie ruiny⁴². Pierwsze ikonografie zamku, wykonane przez Adama Garczyńskiego, pochodzą z początku XIX stulecia⁴³. Na jednym z rysunków, przedstawiającym wzgórze zamkowe i sylwetę miasta od strony wschodniej, widoczna jest samotna, zrzurowana w górnych partiach kamienna wieża (ryc. 4).

Prace archeologiczne, konserwatorskie i projektowe na wzgórzu zamkowym w Czchowie

Wzgórze zamkowe w Czchowie przyciągało archeologów i historyków od XIX wieku. Zainteresowanie malowniczą kamienną budowlą odnotowano w „Tygodniku Ilustrowanym”, gdzie już w roku 1865 opublikowano krótką historię miasta i zamku wraz z rysunkiem wzgórza zamkowego⁴⁴. W okresie międzywojennym wieża i wzgórze z relikami murów zostały zakwalifikowane jako pomnik architektury epoki piastowskiej⁴⁵. Państwowy konserwator zabytków uznał też wówczas, że ruiny zamkowe wymagają prac konserwatorskich⁴⁶.

Po II wojnie światowej w Czchowie rozpoczęła badania Karpacka Ekspedycja Archeologiczna, kierowana przez profesora Andrzeja Żakiego. W latach

that took place in 1772, having its seat at the castle for a long time.³⁷

The leasing of the royal castle and town to the Melsztyński family between the fourteenth century and the first half of the sixteenth century had a detrimental effect on Czchów’s development. In addition, the founding of Zakliczyn, which competed with Czchów, at the site of the former village of Opatkowiec, led to a decline of markets in the town.³⁸ The deterioration of the castle’s buildings began in 1646, when it ceased to act as the seat of the land court, and was later hastened by the Swedish Deluge in the years 1655–1660.³⁹ Towards the end of the eighteenth century, an opportunity appeared to rebuild and utilize what was left of the castle complex, when the Four-year Sejm made the decision to reactivate the land court in Czchów. Unfortunately, to the detriment of the castle, the Czchów starost erected a new courthouse on the market square.⁴⁰ Afterwards, only the castle tower remained in use, as a prison. After the first partition of Poland, when Czchów found itself within the borders of the Austrian Empire, the Czchów starosta was taken over by Austrian authorities and later, in 1782, sold to Sofia Grabowska.⁴¹

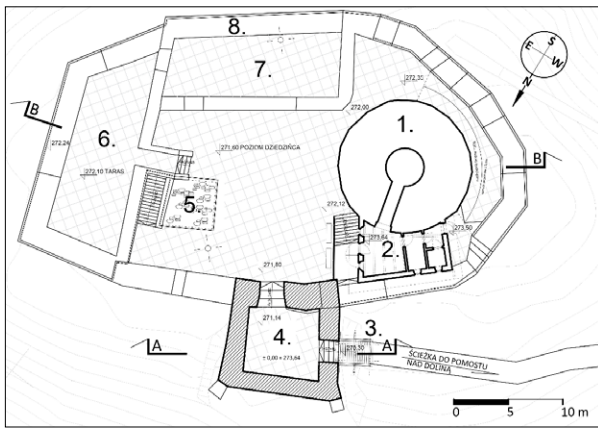
The first descriptions of the castle hill from 1863 by Szczęsny Morawski indicate that the buildings around the tower still existed in the eighteenth century, probably in the form of a ruin.⁴² The first iconographies of the castle, made by Adam Garczyński, are from the nineteenth century.⁴³ One of the drawings that depicts the castle hill and the town’s skyline from the east shows a lone stone tower, whose upper parts are ruined (Fig. 4).

Archaeological, conservation and design work on the castle hill in Czchów

The castle hill in Czchów has been attracting archaeologists and historians since the nineteenth century. Interest in the picturesque stone structure was noted in “Tygodnik Ilustrowany,” where a short history of the town and castle, accompanied by a drawing of the castle hill, was published already in 1865.⁴⁴

After the interwar period, the tower and hill, with remains of walls, were classified as a monument to Piast-era architecture.⁴⁵ The state monuments conservator also decided that the castle ruins required conservation work to be performed on them.⁴⁶

After the Second World War, Czchów became the site of research by the Carpathian Archaeological Expedition, directed by Professor Andrzej Żaki. In the years 1953–1955, a small reconnaissance and a series of inspections of construction excavations were performed on the territory of the town and the early medieval settlement (Grodzisko). This was continued in the years 1966–1967.⁴⁷ Towards the end of the 1960s it became evident that the site was falling into ruin increasingly quickly and plans to professionally secure it and use as a future tourist attraction began to be discussed.⁴⁸

Ryc. 5. Rzut zamku w Czchowie: 1. – wieża, 2. – budynek tzw. stróżówki, 3. – kładka nad fosą, 4. – baszta bramna, 5. – fragment zachowanego średniowiecznego bruku na dziedzińcu, około 30 cm niżej od projektowanego poziomu, 6. – taras widokowy nad piwnicami budynku mieszkalnego, 7. – taras widokowy w obrysie murów budynku gospodarczego, 8. – odcinek murów obwodowych odkryty podczas ostatnich badań archeologicznych (wcześniej uważano, że runęły one ze zbocza jeszcze w czasach średniowiecza); oprac. A. Martyka.

Fig. 5. Czchów Castle floor plan: 1.—tower, 2.—so-called guardhouse, 3.—footbridge above the moat, 4.—gatehouse tower, 5.—fragment of the surviving medieval cobblestone surface in the courtyard, ca. 30 cm lower than the level featured in the design, 6.—observation deck above the basement of the residential building, 7.—observation deck within the outline of the ancillary building's walls, 8.—curtain wall section discovered during the latest round of archaeological studies (previously it was thought that they collapsed downhill already during the Middle Ages); by A. Martyka.

Ryc. 6. Wzgórze zamkowe w Czchowie, widok od strony południowo-zachodniej, na pierwszym planie drewniana kładka nad doliną; fot. A. Martyka 2020.

Fig. 6. Castle hill in Czchów, view from the south-west, the timber footbridge above the valley is visible in the foreground; photo by A. Martyka 2020.

1953–1955 na terenie miasta i wczesnośredniowiecznej osady (Grodziska) przeprowadzono niewielkie badania sondażowe oraz kontrolę wykopów budowlanych. Kontynuowano je w latach 1966–1967⁴⁷. Pod koniec lat sześćdziesiątych uświadomiono sobie, że zabytek coraz szybciej popada w ruinę, i zaczęto się zastanawiać nad jego profesjonalnym zabezpieczeniem, a w przyszłości wykorzystaniem jako atrakcji turystycznej⁴⁸.

Najpełniejszych danych dostarczyły badania archeologiczne reliktyw na wzgórzu, przeprowadzone podczas kilku sezonów badawczych w latach 1993–2001 przez zespół z Muzeum Okręgowego w Tarnowie pod przewodnictwem Andrzeja Szpunara⁴⁹. W tym czasie zbadano i odkryto faktyczny zarys zabudowy wzgórza oraz stworzono stratygrafię zachowanych reliktyw. Odślonięto kilka poziomów bruków na dziedzińcu, gotycki portal kamienny stanowiący wejście do piwnic zamkowych, obrys murów obronnych całego założenia oraz mury niezidentyfikowanej wcześniej baszty bramnej, zachowanej miejscami do wysokości dwóch metrów. Zebrano również ogromną ilość różnego typu materiału zabytkowego, w tym fragmenty metalowej zbroi. Co ciekawe, w trakcie badań pozyskano kilka monet, takich jak denar koronny Władysława Jagiełły, denar krakowski Jadwigi Andegaweńskiej, szeląg rycki Zygmunta III Wazy, dwa szelągi litewskie i szeląg koronny Jana Kazimierza. Odnaleziono też swego rodzaju skarb zamku czchowskiego: spichlerz przy mu-

The fullest set of data was provided by archaeological examinations of the relicts on the hill, performed during several research seasons in the years 1993–2001 by a team from the District Museum in Tarnów under the supervision of Andrzej Szpunar.⁴⁹ During this period, the actual outline of the hill's development was investigated and uncovered and a stratigraphy of surviving relicts was prepared. Several levels of cobblestone were discovered in the courtyard, a Gothic stone portal that acted as an entrance to the castle's basement, the outline of the entire complex's defensive walls and the walls of a previously unidentified gatehouse tower, which survived up to a height of two meters in some places. An enormous amount of various types of historical material, including fragments of a metal suit of armor. What is interesting, several coins were found during the digs, such as a crown denarius of Władysław Jagiełło, a Cracow denarius of Jadwiga of Poland, a Riga shilling of Sigismund III Vasa, two Lithuanian shillings and a crown shilling of John Casimir. In addition, a sort of Czchów castle treasure was found: a granary near the curtain wall with burned grains, preserved in very good condition.⁵⁰

The findings of previous archaeological and architectural studies became the basis for the technical design of the castle.⁵¹ The design of the arrangement of the ruins by Waldemar Niewalda was very bold, as it featured the reconstruction of the tower-like residential building, as a result of which the building would exceed the tower itself in height. The latter was to be

rze obwodowym z przepalonym zbożem, zachowany w bardzo dobrym stanie⁵⁰.

Wyniki wcześniejszych badań archeologicznych i architektonicznych stały się podstawą projektu budowlanego zamku⁵¹. Projekt aranżacji ruin autorstwa Waldemara Niewaldy był bardzo odważny, gdyż przewidywał rekonstrukcję wieżowego budynku mieszkalnego, w wyniku której nowy obiekt przewyższyłby samą wieżę. Ta ostatnia miała być poddana konserwacji. Oprócz rekonstrukcji budynku mieszkalnego przewidziano też rekonstrukcję jednokondygnacyjnej stróżówki pełniącej funkcję punktu informacyjnego i kasy obsługującej taras widokowy na wieży, a także renowację pozostałych ruin zabudowy zamkowej. Co ciekawe, projekt nie zakładał rekonstrukcji baszty bramnej i budynku gospodarczego ani podwyższenia okrągłej wieży. W alternatywnym rozwiązaniu zaproponowano taras widokowy nad piwnicami domu mieszkalnego i postanowiono zachować ostrołuczny portal wejściowy do piwnic. W projekcie przewidziano też most drewniany nad fosą z sąsiadującymi schodami terenowymi, jednak był on tylko zaszyfrowany⁵². Projekt pozytywnie zaopiniowały służby konserwatorskie, a jego realizację rozpoczęto w roku 2000. Niestety, wykonano wyłącznie wąski zakres prac, w tym prace rekonstrukcyjno-konserwatorskie przy wieży zamkowej, a także nieznaczne podniesienie od strony zachodniej niektórych fragmentów muru obwodowego wraz z elementami murów baszty bramnej. W całości zrekonstruowano tylko najpóźniejszy budynek, tzw. stróżówkę, pełniący funkcję obsługi punktu widokowego.

Realizacja starych i nowych pomysłów dotyczących wyglądu zamku stała się możliwa dopiero dzięki wsparciu środków z Funduszy Europejskich Program Regionalny. Dobrym pomysłem na promocję regionu okazało się zwiększenie zakresu inwestycji o sąsiadujący z zamkiem teren Grodziska i otaczający go las, co pozwoliło stworzyć założenie parkowe⁵³. Prace budowlane były prowadzone równoległe z powrotem archeologów na wzgórze. Badania w formie nadzoru archeologicznego kontynuował w roku 2018 zespół Andrzeja Szpunara z Muzeum Okręgowego w Tarnowie. Przyniosły one kolejne ciekawe znaleziska. Odkryto fragmenty fundamentów muru obwodowego po stronie wschodniej, które – jak wcześniej zakładano – miały runąć w dół wzgórza już w średniowieczu, a także piec w narożniku północno-zachodniej piwnicy wykonany z cegieł palcówek i kamieni otoczaków⁵⁴ (pozyskanych zapewne z Dunajca) oraz kolejny grosz praski Wacława II, datowany na lata 1300–1305⁵⁵.

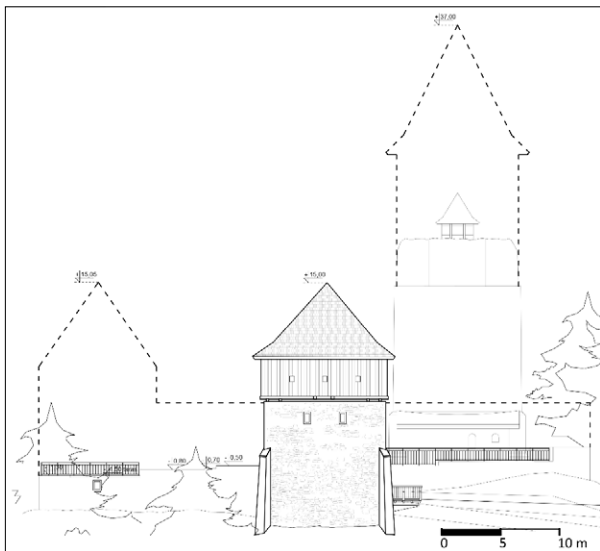
W zakres ostatniej inwestycji, zakończonej w roku 2018, weszły m.in.: nieprzewidziana we wcześniejszym projekcie rekonstrukcja baszty bramnej, zagospodarowanie nawierzchni dziedzińca zamkowego i częściowa nadbudowa fragmentów murów obronnych, taras widokowy nad zrekonstruowanymi piwnicami budynku mieszkalnego oraz drewniany most nad fosą zamkową (ryc. 5, 6), a także ścieżki piesze w parku otaczającym

subjected to conservation. Apart from the reconstruction of the residential building, a reconstruction of the single-story guardhouse was planned, with its intended function being that of an information desk and ticket sales office for the observation terrace at the tower, as well as the renovation of the remaining ruins of the castle's development. What is interesting, the design featured neither the reconstruction of the gatehouse tower and the ancillary building nor the vertical extension of the round-based tower. In an alternative solution, an observation deck was proposed above the basement of the residential building and it was decided to preserve the ogival cellar entrance portal. The design also included a timber bridge above the moat with an accompanying set of external stairs, yet it was only signaled.⁵² The design was approved by conservation services and construction began in 2000. Unfortunately, only a small scope of the work was performed, including reconstruction and conservation work on the castle tower, as well as a slight elevation of certain fragments of the curtain wall from the west, together with elements of the gatehouse tower. Only the latest building was reconstructed in full—the guardhouse, which services the observation point.

The realization of old and new ideas concerning the castle's appearance only became possible due to support in the form of a subsidy from the Regional Program European Funds. Increasing the scope of the project to include the area of Grodzisko near the castle and the surrounding forest turned out to be a good idea for promoting the region, allowing for the creation of a park layout.⁵³ Construction work was performed in parallel to a return of a team of archaeologists to the hill. Research in the form of archaeological supervision was continued in 2018 by a team under Andrzej Szpunar from the District Museum in Tarnów. They brought additional interesting findings. Fragments of the curtain wall's foundations were discovered on the eastern side, which—as previously assumed—were thought to have collapsed downhill already in the Middle Ages, in addition to a furnace in the corner of the northwestern basement made from hand-formed brick and river stones (probably taken from the Dunajec river) and another Prague groschen of Wenceslaus II, dated to the years 1300–1305.⁵⁵

The scope of the final project, which concluded in 2018, included, among others: the reconstruction of the gatehouse tower that had not been included in the earlier design, the arrangement of the castle courtyard's plot surface and the partial vertical extension of the defensive walls, an observation deck above the reconstructed basement of the residential building, a timber bridge above the castle moat (Fig. 5, 6) and pedestrian paths in the park surrounding the castle and elements of recreational infrastructure on Grodzisko's plateau.

The reconstruction of the gatehouse tower was performed based on earlier reconstructions of the castle complex prepared by the team from the District Museum in Tarnów. The hypothetical appearance of the el-

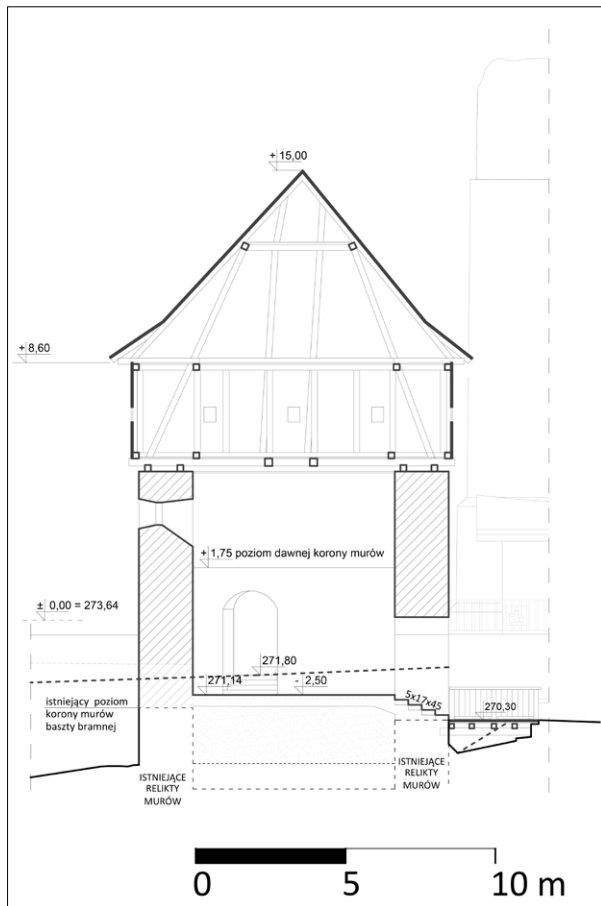
Ryc. 7. Północno-zachodnia elewacja zamku w Czchowie; linią przerywaną oznaczono hipotetyczną sylwetę budynku mieszkalnego i wieży oraz wysokość murów obwodowych w okresie średniowiecza; oprac. A. Martyka.

Fig. 7. North-eastern facade of Czchów Castle; the hypothetical outline of the residential building and the tower, and the height of the curtain walls during the Middle Ages have been marked with a dashed line; by A. Martyka.

zamek i elementy infrastruktury rekreacyjnej na *plateau* Grodziska.

Rekonstrukcję baszty bramnej wykonano na podstawie wcześniejszych rekonstrukcji założenia zamkowego opracowanych przez zespół z Muzeum Okręgowego w Tarnowie. Hipotetyczny wygląd elementów wchodzących w skład zabudowy zamku w czasach jego największej świetności w XVI wieku powstał w analogii do średniowiecznej architektury militarnej oraz na podstawie prowadzonych od lat dziewięćdziesiątych XX wieku badań archeologicznych i architektonicznych (ryc. 7)⁵⁶. Rekonstrukcja zamku została przedstawiona w postaci makiety zabudowań zamkowych na wzgórzu w skali 1:100⁵⁷. Wojewódzki konserwator zabytków wyraził zgodę na rekonstrukcję.

Zaprojektowano basztę bramną, w formie murowanej z kamienia naturalnego na wapiennej zaprawie, do wysokości murów obwodowych wynikającej z ochrony pierwotnego wejścia do wieży obronnej – zgodnie ze sztuką wznoszenia obronnych wież zamkowych wejście było ulokowane na wysokości I piętra⁵⁸. Zachowany obrys murów baszty jest zbliżony do prostokąta o wymiarach 9,9x11,4 m, o zmiennej grubości murów: od około 1,4 do 2,5 m. W obrysie murów baszty zachowały się ślady otworu bramnego od strony dziedzińca, można więc domniemywać, że podobny otwór istniał w jego ścianie zachodniej, co miało pełnić funkcję komunikacyjną. Mury zostały nadbudowane z kamienia naturalnego, układanego na zaprawie wapiennej o grubości 50 cm, licowanego od zewnętrznej strony z istniejącym murem. Zrekonstruowany mur wyróżnia się jaśniejszą barwą. Basztę nakryto czterospadowym dachem krytym gontem, o konstrukcji płatwiowej,

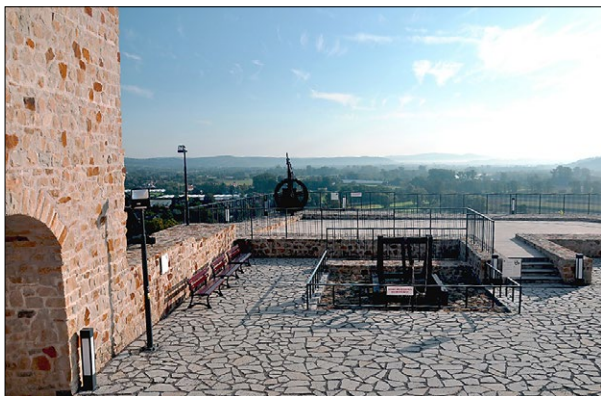

Ryc. 8. Przekrój A-A przez zrekonstruowaną basztę bramną; oprac. A. Martyka.

Fig. 8. Cross-section A-A through the reconstructed gatehouse tower; by A. Martyka.

elements of the castle's complex during the period of its greatest prosperity in the sixteenth century was formulated in analogy to medieval military architecture and based on archaeological and architectural studies that were conducted since the 1990s (Fig. 7).⁵⁶ The reconstruction of the castle was presented in the form of a model of the castle's buildings on a hill, made to a scale of 1:100.⁵⁷ The voivodeship conservator of monuments approved the reconstruction.

A gatehouse tower was design in the form of a masonry building from natural stone bound with lime mortar, with a height up to the curtain wall, as determined by the conservation of the original entrance to the defensive tower—following the art of erecting defensive castle towers, the entrance was located at the height of the first floor.⁵⁸ The surviving outline of the tower's walls is close to a 9.9 x 11.4 m rectangle, with a varying wall thickness of between 1.4 to 2.5 m. The outline of the tower's walls featured surviving traces of the gate wall from the side of the courtyard, which lends credibility to the supposition that a similar opening had existed in its western wall, playing a circulatory role. The walls were vertically extended using natural stone, laid on lime mortar, with the extended section being 50 cm thick and flush with the existing wall from the outside. The reconstructed wall stands out because

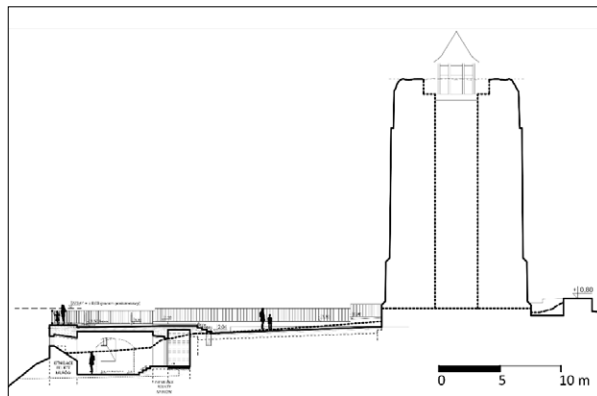

Ryc. 9. Dziedziniec zamkowy z widokiem na oryginalny fragment posadzki oraz taras widokowy; fot. A. Martyka 2020.

Fig. 9. Castle courtyard with a view of the original floor surface fragment and the observation deck; photo by A. Martyka 2020.

z ukośnymi zastrzałami. Konstrukcję dachu podniesiono powyżej nadbudowanych murów kamiennych na drewnianej konstrukcji szkieletowej i od strony zewnętrznej wykończono pionowymi deskami szalunkowymi⁵⁹ (ryc. 8).

Zgodnie z wynikami badań archeologicznych prowadzonych przez Andrzeja Szpunara z zespołem, poziom historycznego bruku kamiennego dziedzińca znajdował się od 50 do 90 cm poniżej obecnego poziomu terenu, usunięto więc od 40 do 80 cm warstw gruntu na dziedzińcu. Ostatecznie została wykonana nowa nawierzchnia z kamienia naturalnego o nieregularnych formach, z wypełnieniem spoin tłuczniem drobnej frakcji. Z uwagi na wyjątkowe odkrycie oryginalnego fragmentu średniowiecznego bruku o wymiarach 4,5x4,3 m, po konserwacji został on wyeksponowany (ryc. 9). Kolejnym interesującym, i całkowicie nowym, elementem inwestycji były dwie drewniane kładki piesze, nawiązujące do średniowiecznych mostów zwodzonych. W Czchowie taki most mógł funkcjonować po wzniesieniu na wzgórzu murów obwodowych z pierwszą bramą w formie szyi. Krótszą kładkę zaplanowano nad fosą zamkową, zaraz przy wejściu do baszty bramnej, w miejscu historycznej lokalizacji pierwotnego mostu, być może zwodzonego. Drugą, dłuższą, przypominającą most, rozpięto nad naturalną doliną pomiędzy wzgórzem zamkowym a sąsiadującym wzniesieniem, od strony historycznego traktu prowadzącego do miasta (ryc. 6). Obie kładki zbudowano w drewnianej konstrukcji leżakowej, o szerokości użytkowej ciągu pieszego wynoszącej 2 m. Rekonstrukcja piwnic budynku mieszkalnego polegała na kamiennej nadbudowie relikwów ścian piwnic wraz z odtworzeniem pełnych otworów okiennych z wewnętrznymi łukowymi gładkami w miejscach ich pierwotnej lokalizacji. Nad piwnicami wykonano strop betonowy wykończony płytami kamiennymi, pełniący funkcję punktu widokowego na malowniczy krajobraz doliny Dunajca (ryc. 10).

Ryc. 10. Przekrój B-B podłużny przez zabudowę wzgórza zamkowego, z lewej strony zrekonstruowane piwnice budynku mieszkalnego; oprac. A. Martyka.

Fig. 10. Longitudinal cross-section B-B through the development of the castle hill, to the left is the reconstructed basement of the residential building; by A. Martyka.

of its brighter color. The tower was covered with a hipped, shingled roof, with a purlin frame and diagonal struts. The structure of the roof was elevated above the raised stone walls on a timber skeleton frame and finished from the inside with vertical wooden siding (Fig. 8).⁵⁹

According to archaeological findings made by Andrzej Szpunar and his team, the level of the historical stone cobbles in the courtyard was 50 to 90 cm below the present-day level, which is why between 40 and 80 cm of soil layers were stripped there. Ultimately, a new surface was made from irregularly shaped natural stone, with the joints filled in with fine aggregate. Due to the exceptional discovery of a fragment of medieval cobblestone surface that measured 4.5 x 4.3 m, it was exposed after conservation (Fig. 9). Another interesting and completely novel element of the project were two wooden footbridges that referenced medieval drawbridges. In Czchów, such a bridge could have functioned after the erection of curtain walls with the first gate in the form of an extended gatehouse. The shorter footbridge was planned over the castle moat, immediately near the entrance to the gatehouse tower, at the site of the former bridge, which could have been a drawbridge. The second, longer footbridge, which resembled an actual bridge, was suspended above a natural valley between the castle hill and the neighboring outcrop from the side of the historical route that led to the town (Fig. 6). Both footbridges were built using a transverse timber beam structure, with an operating pedestrian path width of 2 m. The reconstruction of the residential building's basement was based on erecting a vertical extension of the remains of the basement's walls along with recreating complete splayed window openings, with the splayed section arched, at their original locations. A concrete deck finished with stone tiles was erected above the basement, to act as an observation point with a view of the picturesque landscape of the Dunajec valley (Fig. 10).

Rezultat ostatnich prac budowlanych wykonanych na wzgórzu zamkowym w Czchowie można uznać za zadowalający. Zabezpieczono i utrwalono niszczącą strukturę założenia. Uzupełnienia miały różny zakres i polegały na większym uczytelnieniu oraz częściowych rekonstrukcjach, zwłaszcza baszty bramnej, piwnic domu mieszkalnego i murów obwodowych. Wszystkie uzupełnienia, wykonane przy użyciu tradycyjnych materiałów i technik, są czytelne i wyartykułowane nieco jaśniejszą barwą materiału. Jednym z bardziej efektownych, a zarazem autentycznych elementów architektury zamku jest wyeksponowany fragment oryginalnej posadzki na dziedzińcu, a także ostrołukowy portal gotycki w sieni wejściowej do piwnic budynku zamkowego. Na dziedzińcu powstało lapidarium z detalem architektonicznym z bloków piaskowca wydobytych podczas prac wykopaliskowych. Uczytelnienie układu przestrzennego pozwala na pełniejszą percepcję średniowiecznej architektury militarnej. Wykarczowano również dziką zieleń stanowiącą zagrożenie dla murów zabytku i zasłaniającą je przez znaczną część roku. Lokalizacja na dziedzińcu i wokół zamku zrekonstruowanych urządzeń oblężniczych i obronnych z epoki średniowiecza wyjaśnia niektóre aspekty obronne zamku. Pokuszono się także o odtworzenie mostu – efektownego atrybutu średniowiecznej architektury, co niewątpliwie stanowi dodatkową atrakcję dla zwiedzających.

W rezultacie tych działań nastąpiła najbardziej odważna i radykalna zmiana w krajobrazie miasta od czasów średniowiecza – zmiana utrwalonego przez wieki wyglądu wzgórza. Warto pokreślić, że na zamku w Czchowie wykonano szeroki zakres badań archeologicznych i architektonicznych, zachowany został zatem nadrzędny warunek zapisany w *Karcie Ochrony Historycznych Ruin*. Wszystkie te prace realizują jej podstawowe zalecenie, jako nadrzędne zadanie traktując konieczność ochrony autentyczności historycznej ruiny. Nie wszystkie zalecenia *Karty* zostały jednak zastosowane, zwłaszcza te sugerujące minimalną ingerencję w substancję zabytkową. Trzeba jednak pamiętać, że *Karta* w wyjątkowych sytuacjach dopuszcza prace wykraczające poza utrzymanie substancji i formy ruin pod warunkiem zachowania wszystkich autentycznych relikwów.

Rekonstrukcja zabudowań zamkowych nie została zakończona, ale umożliwiła dalsze prace, przede wszystkim zabezpieczenie coraz szybciej niszczących ruin. Obecnie można rozważać rekonstrukcję budynku mieszkalnego czy podwyższenie wieży dzięki najnowszym technologiom, takim jak hologramy czy wirtualna rzeczywistość. Pilną potrzebą jest zabezpieczenie murów wieży, zwłaszcza u jej podstawy, ponieważ widoczne są tam wyraźne uszkodzenia oraz degradacje spoin i ciosów z piaskowca.

The result of the latest construction work performed at the castle hill in Czchów can be considered satisfactory. The previously deteriorating structure of the complex has been secured and its durability has been enhanced. The supplementations differed in scope and were based on increasing legibility and partial reconstructions, particularly of the gatehouse tower, the basement of the residential building and the curtain walls. All of the supplementations, made using traditional materials and techniques, are legible and articulated via a slightly brighter color of the material. One of the more impressive and authentic elements of the castle's architecture is an exposed fragment of its original floor surface in the courtyard, as well as an ogival portal in the entrance hall to the basement of the castle building. A lapidarium was built in the courtyard, with architectural detail in the form of sandstone blocks collected during archaeological digs. Increasing the legibility of the spatial layout has allowed for a fuller perception of the medieval military architecture. The loosely growing greenery that had threatened the castle's walls and had been obscuring it for most of the year was cleared. The placement of reconstructed siege and defensive equipment from the medieval period in the courtyard and around the castle explains some of its defensive aspects. The bridge—an impressive attribute of medieval architecture—was also reconstructed, which undoubtedly acts as another attraction to visitors.

As a result of these efforts, the most bold and radical change in the town's landscape since the Middle Ages has taken place—an alteration of the ages-long appearance of the hill. It should be noted that a wide range of archaeological and architectural studies were performed on Czchów Castle, thereby complying with the key provision of the *Historic Ruins Preservation Charter*. All of these works implement its fundamental recommendation to treat the preservation of the authenticity of historical ruins as the overarching principle. However, not all of the *Charter's* recommendations have been implemented, particularly those that suggest minimum interference with historical substance. Nevertheless, it should be remembered that the *Charter* does allow work that goes beyond the preservation of the substance and form of ruins, under the condition that all authentic relicts are preserved.

The reconstruction of the castle's development has not been completed, but further work has been enabled, primarily the securing of the ruins which were deteriorating increasingly quickly. At present, the reconstruction of the residential building or extending the tower using the latest technologies such as holograms and virtual reality can be considered. Securing the tower's walls, particularly at its base due to visible damage and degradation of sandstone pieces and joints.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Bogdanowski Janusz, *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Warszawa, Kraków 2002.
- Guerquin Bohdan, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.
- Janda Magdalena, Gosztyła Marek, *Problematyka budowy średniowiecznych miast Podkarpacia – ze stanu badań*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 57.
- Kajzer Leszek, Kołodziejcki Stanisław, Salma Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001.
- Kiryk Feliks, *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*, „Rocznik Sądecki” 2007, t. 35.
- Kiryk Feliks, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XIV w.: województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985.
- Kołodziejcki Stanisław, *Król Wacław II – budowniczy zamków na pograniczu polsko-węgierskim*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2011, nr 23 (108).
- Kowalczyk Elżbieta, *Brona małopolska: ze studiów nad obroną ziem polskich we wczesnym średniowieczu*, Warszawa 2000.
- Krasnowolski Bogusław, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1: *Miasta ziemi krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004.
- Krasnowolski Bogusław, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2: *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, Figurska-Dudek Joanna, Malczewska Joanna, *Dziedzictwo architektoniczne (ratusz oraz pałac) miasta Dukli na Podkarpaciu*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 57.
- Malik Rafał, *Średniowieczne lokacje miejskie nad Dunajcem. Czchów. Ze studiów nad budową i kształtem miasta lokacyjnego*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 24.
- Małachowicz Edmund, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 2007.
- Rojkowska-Tasak Halina, Niewalda Waldemar, *Granice rekonstrukcji na przykładzie ruin zamków w Wytrzyście i Czchowie*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. Bogusław Szmygin, Piotr Molski, Warszawa–Lublin 2012.
- Szmygin Bogusław (red.), *Historyczne ruiny – ochrona, użytkowanie, zarządzanie*, Warszawa–Lublin 2018.
- Szmygin Bogusław, Molski Piotr (red.), *Ochrona i konserwacja ruin zamkowych – wybrane problemy i przykłady*, Warszawa–Lublin 2013.
- Szmygin Bogusław, Molski Piotr (red.), *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Warszawa–Lublin 2012.
- Szmytko Robert, *Kryteria morfologiczne w procedurze administracyjnej nadawania statusu miasta*, „Wiadomości Statystyczne” 2018, R. LXIII, <https://stat.gov.pl/>.
- Szpunar Andrzej, *Zamek w Czchowie, pow. brzeski, woj. małopolskie*, [w:] *Polonia minor mediaevi: studia ofiarowane Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, Kraków–Krosno 2003.
- Szpunar Andrzej, *Zamek w Czchowie, stan badań i źródeł archeologicznych oraz próba odtworzenia wyglądu budowli*, [w:] *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, red. Jan Gancarski, Anna Muzyczuk, Krosno 2007, s. 269–286.
- Szpunar Andrzej, Glinianowicz Marcin, *Uzbrojenie późnośredniowieczne z zamku w Czchowie w Małopolsce*, „Acta Militaria Mediaevalia” 2006, t. 2.
- Szydłowski Tadeusz, *Pomniki architektury epoki piastowskiej we województwach krakowskim i kieleckim – z 186 ilustracjami i mapką orientacyjną*, Kraków 1928.
- Żaki Andrzej, *Archeologia Czchowa nad Dunajcem*, cz. 1: *Zamczysko Baszta w świetle wstępnych badań*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1967, t. 9, z. 2.
- Żurowski Józef, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu zachodnio-małopolskiego i śląskiego za lata 1924–1926*, „Wiadomości Archeologiczne” 1929, t. 10, <http://wiadomosci-archeologiczne.pl/spis-tresci-tom-10>.

Akty prawne / Legal acts

- Karta Ochrony Historycznych Ruin*, Uchwała Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS z 4 grudnia 2012, <http://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty/uchwaly/130-karta-ochrony-historycznych-ruin.html>.
- Karta Wenecka*, postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964, <https://www.nid.pl/upload/iblock/15f/15f3d8201c79013f37d81be7c64697f5.pdf>.

Publikacje prasowe / Press publications

- „Tygodnik Ilustrowany”, 14 I 1865, t. 11, nr 277, <http://www.bilp.uw.edu.pl/ti/1865/foto/n09.htm>.

Projekty / Projects

- „Baszta, ruiny zamczyska”. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, opracował Marek Grabski, 1997, Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków delegatura w Tarnowie.
- Beiersdorf Zbigniew, Krasnowolski Bogusław, „Czchów – studium historyczno-urbanistyczne”, mps, PKZ, Kraków 1980, archiwum WUOZ Tarnów, sygn. 1884a.
- „Czchów – zamek. Aranżacja ruin. Projekt architektoniczno-konstrukcyjny”, architekt Waldemar Niewalda, konstruktor Stanisław Kaczmarski, Kraków 1999.

„Czchów – zamek. Odbudowa budynku mieszkalnego”, architekt Waldemar Niewalda, Kraków 2001.

„Czchów – zamek, projekt aranżacji ruin wraz z infrastrukturą techniczną i komunikacyjną. Projekt zamienny”, Pracownia Konserwacji Zabytków Arkona Sp. z o.o., główny architekt Magdalena Matejko, Kraków 2016.

„Grodzisko – Miejski Park Zieleni i Wypoczynku na szlaku militarno-historycznym – prace budowlano-rekonstrukcyjne na wzgórzu zamkowym w Czchowie”, PKZ Arkona Sp. z o.o., główny architekt Magdalena Matejko, Kraków 2016.

„Inwentaryzacja, projekt zagospodarowania i konserwacji Baszty i odkrytych relikwii archeologiczno-architektonicznych zamku w Czchowie”, Otmar Vogt, Andrzej Walkowski, 1967, Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, delegatura w Tarnowie, nr inw. 848.

„Program prac konserwatorskich na renowację murów wieży zamkowej w ramach zadania «Czchów – zamek. Projekt aranżacji ruin wraz z infrastrukturą techniczną i komunikacyjną – renowacja murów wieży zamkowej»”, PKZ Arkona Sp. z o.o. Agata Mamoń, Kraków 2018.

„Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego Czchów zamek”, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Andrzej Szpunar, współpraca Barbara Frankowicz-Szpunar, Andrzej Michta, Tarnów 2018.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Kołodziejski Stanisław, *Ruiny zamku Czchów*, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/czchow-ruiny-zamku>.

Kołodziejski Stanisław, *Ruiny zamku Melsztyn*, 2014, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/melsztyn-ruiny-zamku>.

¹ *Karta Wenecka*, postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964, <https://www.nid.pl/upload/iblock/15f/15f3d-8201c79013f37d81be7c64697f5.pdf> (dostęp: 20 X 2020).

² *Karta Ochrony Historycznych Ruin*, Uchwała Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS 4 grudnia 2012, <http://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty/uchwaly/130-karta-ochrony-historycznych-ruin.html> (dostęp: 20 X 2020).

³ Wielowątkowe ujęcie problematyki rekonstrukcji wymienionych zamków znajduje się publikacjach PKN ICOMOS; zob. np. B. Szmygin (red.), *Historyczne ruiny – ochrona, użytkowanie, zarządzanie*, Warszawa–Lublin 2018.

⁴ Ibidem.

⁵ Por. B. Szmygin, P. Molski (red.), *Ochrona i konserwacja ruin zamkowych – wybrane problemy i przykłady*, Warszawa–Lublin 2013; B. Szmygin (red.), op. cit.

⁶ B. Szmygin (red.), op. cit.

⁷ J. Bogdanowski, *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Warszawa–Kraków 2002.

⁸ E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 2007.

⁹ B. Szmygin, P. Molski (red.), *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Warszawa–Lublin 2012.

¹⁰ Eidem (red.), *Ochrona i konserwacja*.

¹¹ B. Szmygin (red.), op. cit.

¹² H. Rojkowska-Tasak, W. Niewalda, *Granice rekonstrukcji na przykładzie ruin zamków w Wytrzysszycie i Czchowie*, [w:] B. Szmygin, P. Molski (red.), *Zamki w ruinie*, s. 265–272.

¹³ Do najważniejszych z nich należy zaliczyć: A. Szpunar, *Zamek w Czchowie, pow. brzeski, woj. małopolskie*, [w:] Polonia minor medii aevi: studia ofiarowane Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin, red. Z. Woźniak, R. Gancarski, Kraków–Krosno 2003, s. 497–515; A. Szpunar, *Zamek w Czchowie, stan badań i źródeł archeologicznych oraz próba odtworzenia wyglądu budowli*, [w:] *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski, A. Muzyczuk, Krosno 2007, s. 269–286.

¹⁴ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.: województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985, s. 111.

¹⁵ Idem, *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*, „Rocznik Sądecki” 2007, t. 35, s. 25–116.

¹⁶ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, „Czchów – studium historyczno-urbanistyczne”, mps, Kraków 1980, archiwum WUOZ Tarnów, sygn. 1884a.

¹⁷ R. Malik, *Średniowieczne lokacje miejskie nad Dunajcem. Czchów. Ze studiów nad budową i kształtem miasta lokacyjnego*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 24, s. 48–56.

¹⁸ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.

¹⁹ L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salma, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001.

²⁰ Stanisław Kołodziejski twierdzi, że wieża-strażnica powstała trochę później od osady, która – by zamek mógł sprawnie funkcjonować – musiała być jego zapleczem; zob. S. Kołodziejski, *Król Władysław II – budowniczy zamków na pograniczu polsko-węgierskim*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2011, nr 23 (108), s. 315–328.

²¹ W przeciwieństwie do miast Podkarpacia leżących na słabo zasiedlonych i zagospodarowanych terenach, miasta Małopolski były lokowane w okresie kazimierzowskim w celu umocnienia gospodarczego i militarnego obszarów przygranicznych; Por. D. Kuśnierz-Krupa, J. Figurska-Dudek, J. Malczewska, *Dziedzictwo architektoniczne (ratusz oraz pałac) miasta Dukli na Podkarpaciu*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 57, s. 30–37.

²² Dukla, która znajdowała się również na szlaku węgierskim, miała prawo składu wina; por. D. Kuśnierz-Krupa, J. Figurska-Dudek, J. Malczewska, op. cit.

²³ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2: *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 49.

²⁴ Prawo średzkie było lokalną odmianą prawa niemieckiego; zob. M. Janda, M. Gosztyła, *Problematyka budowy średniowiecznych miast Podkarpacia – ze stanu badań*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 57, s. 72–83.

²⁵ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.*, s. 111.

²⁶ Ibidem, s. 112.

²⁷ Ibidem, s. 111; B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1:

- Miasta ziemi krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 235.
- ²⁸ S. Kołodziejski, op. cit.
- ²⁹ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, op. cit., s. 80–81; „Baszta, ruiny zamczyska”. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, ODZ w Warszawie, oprac. M. Grabski, 1997, Archiwum WKZ, delegatura w Tarnowie.
- ³⁰ Przekaz Długosza mówi o budowie murów obronnych wokół miasta Czchowa staraniem Kazimierza Wielkiego. Najstarsze wzmianki na temat murów pochodzą z XVI w.; zob. B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1, s. 212.
- ³¹ Gotycki kościół Narodzenia NMP, pochodzący z 1. połowy XIV w., jest do dziś dowodem ówczesnej świetności miasta. Kościół parafialny powstał w miejscu wcześniejszej romańskiej świątyni, o czym świadczą kamienne gzymsy z romańskiej kamieniarki oraz inne widoczne w wątkach murów i wewnątrz świątyni romańskie elementy wykończenia, wtórnie użyte przy budowie nowej świątyni; zob. B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2, s. 52.
- ³² S. Kołodziejski, *Ruiny zamku Czchów*, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/czchow-ruiny-zamku> (20 VIII 2020).
- ³³ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2, s. 49.
- ³⁴ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, op. cit., s. 81; „Baszta, ruiny zamczyska”. Karta ewidencyjna.
- ³⁵ F. Kiryk, *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*, s. 43.
- ³⁶ S. Kołodziejski, *Ruiny zamku Czchów*.
- ³⁷ Zob. H. Rojkowska-Tasak, W. Niewalda, op. cit.
- ³⁸ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.*, s. 115.
- ³⁹ Program prac konserwatorskich na renowację murów wieży zamkowej w ramach zadania „Czchów – Zamek. Projekt aranżacji ruin wraz z infrastrukturą techniczną i komunikacyjną – renowacja murów wieży zamkowej”, Pracownie Konserwacji Zabytków Arkona Sp. z o.o. A. Mamoń, Kraków 2016.
- ⁴⁰ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, op. cit.
- ⁴¹ Program prac konserwatorskich.
- ⁴² Zob. Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, op. cit.
- ⁴³ L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salma, op. cit., s. 138.
- ⁴⁴ „Tygodnik Ilustrowany”, 14 I 1865, t. 11, nr 277, <http://www.bilp.uw.edu.pl/ti/1865/foto/n09.htm> (dostęp: 20 X 2020).
- ⁴⁵ T. Szydłowski, *Pomniki architektury epoki piastowskiej we województwach krakowskim i kieleckim – z 186 ilustracjami i mapką orjentacyjną*, Kraków 1928, s. 15.
- ⁴⁶ J. Żurowski, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu zachodnio-małopolskiego i śląskiego za lata 1924–1926*, „Wiadomości Archeologiczne” 1929, t. 10, s. 215–229, <http://wiadomosci-archeologiczne.pl/spis-tresci-tom-10> (dostęp: 20 X 2020).
- ⁴⁷ A. Żaki, *Archeologia Czchowa nad Dunajcem*, cz. 1: *Zamczysko Baszta w świetle wstępnych badań*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1967, t. 9, z. 2, s. 59–67.
- ⁴⁸ „Inwentaryzacja. Projekt zagospodarowania i konserwacji Baszty i odkrytych relikwów archeologiczno-architektonicznych zamku w Czchowie”, O. Vogt, A. Wąkowski, Archiwum WUOZ, delegatura w Tarnowie, nr inw. 848.
- ⁴⁹ W skład zespołu badawczego weszli archeolodzy: Barbara Frankowicz-Szpunar, Agnieszka Kukułka i Jerzy Okoński oraz rysownik Andrzej Michta.
- ⁵⁰ „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego Czchów zamek”, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, A. Szpunar, współpraca B. Frankowicz-Szpunar, A. Michta, Tarnów 2018, s. 4.
- ⁵¹ Autorem tego projektu był Waldemar Niewalda, a projekt konstrukcyjny wykonał Stanisław Kaczmarczyk; zob. H. Rojkowska-Tasak, W. Niewalda, op. cit.
- ⁵² „Czchów – zamek. Aranżacja ruin. Projekt architektoniczno-konstrukcyjny”, architekt Waldemar Niewalda, konstruktor Stanisław Kaczmarczyk, Kraków 1999 (rysunki do projektu udostępnione dzięki uprzejmości PKZ Arkona Sp. z o.o.).
- ⁵³ Na potrzebę realizacji tego zamierzenia wykonano dwa projekty: „Czchów – zamek, projekt aranżacji ruin wraz z infrastrukturą techniczną i komunikacyjną. Projekt zamienny” oraz „Grodzisko – Miejski Park Zieleni i Wypoczynku na szlaku militarno-historycznym – prace budowlano-rekonstrukcyjne na wzgórzu zamkowym w Czchowie”, Pracownie Konserwacji Zabytków Arkona Sp. z o.o., Kraków 2016.
- ⁵⁴ Kamienne otoczaki, pozyskiwane z koryta Dunajca, były bardzo popularnym, bo łatwo dostępnym materiałem budowlanym. Kamień ten był wykorzystywany do utwardzania rynków. Bruk tego typu zachował się do niedawna w sąsiednim Zakliczynie (dawniej Opatkowicach), jednak w wyniku prac rewitalizacyjnych zastąpiono go niestety kostką granitową. Podobny bruk znajduje się jeszcze na rynku w Jaśliskach.
- ⁵⁵ Identyczną monetę znaleziono w trakcie badań Andrzeja Żakiego w 1967, ale niestety zaginęła; zob. „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego Czchów zamek”, op. cit., s. 35–36.
- ⁵⁶ A. Szpunar, M. Glinianowicz, *Uzbrojenie późnośredniowieczne z zamku w Czchowie w Małopolsce*, „Acta Militaria Mediaevalia” 2006, t. 2, s. 137–188.
- ⁵⁷ Makieta została wykonana przez Andrzeja Michtę i Klaudiusza Zacharzyńskiego i jest obecnie eksponowana na zamku w Czchowie.
- ⁵⁸ J. Bogdanowski, op. cit.
- ⁵⁹ „Czchów – zamek, projekt aranżacji ruin wraz z infrastrukturą techniczną i komunikacyjną. Projekt zamienny”, Pracownia Konserwacji Zabytków Arkona Sp. z o.o., główny architekt M. Matejko, Kraków 2016.

Streszczenie

Średniowieczny zamek w Czchowie, usytuowany na jednym ze wzgórz nad Dunajcem, stanowi niezwykle malowniczą dominantę w krajobrazie miasta i okolicy. Jest to jeden z najstarszych zamków królewskich zbudowanych przy trakcie handlowym na Węgry. Jako pierwszą powstała wieża strażnicza, której inicjatorem był prawdopodobnie król Wacław II. Strażnica wraz z komorą celną zapewniały militarną i administracyjną ochronę interesów państwa polskiego na jego południowym pograniczu. O wyjątkowości zamku w Czchowie świadczy jego sąsiedztwo w postaci średniowiecznego układu urbanistycznego z gotyckim kościołem i drewnianą dzwonnica oraz wczesnośredniowiecznej osady o nazwie Grodzisko. W wyniku zakończonej w roku 2018 konserwacji i rekonstrukcji założenia zamkowego dominantą wysokościową krajobrazu miejskiego stała się już nie tylko wolno stojąca wieża, lecz także zrekonstruowana baszta bramna. Oprócz znaczenia w wymiarze symbolicznym i kulturowym zabytek zyskał nowe wartości użytkowe i ekonomiczne jako atrakcja oraz miejsce edukacji i wypoczynku turystów i mieszkańców.

Abstract

The medieval castle in Czchów, situated on one of the hills above the Dunajec River, is an exceedingly picturesque landmark in the landscape of the town and the nearby countryside. It is one of the oldest royal castles to be built near the trade route to Hungary. A guard tower was the first to be built, probably on the orders of king Wenceslaus II. The guard tower, along with a customs chamber, ensured the military and administrative protection of the Polish state's interests in its southern borderlands. The exceptionality of Czchów Castle is highlighted by its proximity to a medieval urban layout with a Gothic church and a timber bell tower, along with an early medieval settlement named Grodzisko. As a result of the conservation and reconstruction of the castle complex, it was not only the freestanding tower that acted as the vertical landmark of the townscape, but also the reconstructed gatehouse tower. Apart from its symbolic and cultural significance, the heritage site gained new utilitarian and economic values as an attraction and place of education and rest for tourists and residents.